

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)
 רח' האדמו"ר מצאנז 10
 בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת "כי תבא" – תשפ"ג

התוכן:

1. דיני "המלך הקדוש". (ליל שב"ק פרשת "כי תבא") – שיעור 1.
2. דיני "אבל" בימים נוראים" (סוף שיעור ליל שב"ק "כי תבא") – שיעור 1.
3. דיני "ברכת" על תקיעת שופר, אם מעכב. (שב"ק "כי תבא") – שיעור 2.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](http://pninim.co.il/)

לעילוי נשמת

מו"ח החבר ר' שלמה בן ר' זכריה חיים זצ"ל
 נלב"ע י"ח תשרי תשפ"ג
 ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' כי תבא תשפ"ג

עניני המלך הקדוש בליל ר"ה ובשבת שובה

אמירת "המלך הקדוש" תשעים פעמים

כ' המ"ב (סי' תקפ"ב סק"ג) בשם המ"א, אם יאמר "ברוך אתה ה' המלך הקדוש" תשעים פעמים, ואח"כ כשהתפלל הסתפק אם אמר המלך הקדוש או הא-ל הקדוש, צריך לחזור ולהתפלל כיון שלא אמר הברכה כצורתו בהזכרת שם ה', וממילא כשיתפלל ויאמר הברכה בהזכרת שם ה', יחזור להרגלו לומר "הא-ל הקדוש", ואע"פ שהפרי"ח מיקל בזה, כ' השעה"צ (סק"ב) שרוב האחרונים סתמו כהמ"א.

אבל יש לציין שהמט"א (שם סי"ז) כתב, כיון שהפמ"ג (א"א סק"א) הביא את שיטת הפרי"ח (סק"א) שמיקל, וכן נקט הברכי יוסף (סק"ג), לכן יתפלל שנית בתורת נדבה כדי לחוש לשיטת הפרי"ח ודעימיה שא"צ לחזור, אבל בשבת ויו"ט שאין מתפללין תפילת נדבה, יחזור ויתפלל לשם חובה כיון שעיקר הדין הוא כשיטת המ"א (אלף המגן סק"כ). אבל למעשה, כיון שיש מחלוקת בדבר, כ' הכה"ח (סק"ג) דיש להמנע מלומר "בא"י המלך הקדוש" צ' פעמים.

טעה במעריב בליל ר"ה ואמר "הא-ל הקדוש"

כ' החיי אדם בהלכות ר"ה (כלל כ"ד סי"י) בשם הגאון ר' אבלי פאסוועלער זצ"ל שהיה דין בוילנא בזמן הגר"א, דמי שטעה בליל ר"ה ולא אמר המלך הקדוש, א"צ לחזור, כדין טעה בליל ר"ח ולא הזכיר יעלה ויבא, שאין מחזירין אותו כיון שאין מקדשין את החודש בלילה.

השעה"צ (סי' תקפ"ב סק"ד) הק' טובא על חידוש זה, דבשלמא אם היה מתפלל י"ט ברכות של תפילת חול נחא, משא"כ בזה שהתפלל ז' ברכות לתפילת יו"ט, ושכח המלך הקדוש, ממה נפשך אינו יוצא, וכבר עמד בזה הבית הלוי (ח"א סי' מ"ב), והשעה"צ נדחק דאולי כוונת הגי"ר אבלי ז"ל היא, שנוכר תיכף כשסיים הא-ל הקדוש לאחר כדי דיבור, ולדידיה צריך לסיים בשל חול, אולם גם בזה צע"ג, דאע"פ שרבינו יונה (ברכות י"ט. לדפי הרי"ף ד"ה שאין) מסתפק דאפשר יוצא בשל חול בדיעבד, אבל להתיר לכתחלה לסיים בשל חול, זה לא מצינו.

וכוונת הבית הלוי והשעה"צ היא, דבשלמא אם היה מתפלל תפילת י"ח של חול, ולא הזכיר המלך הקדוש, אפשר לדון דכיון שאין מקדשין את החודש בלילה, שפיר דיינינן ליה כאילו לא נתקדש החודש והוא עדיין חול, אבל היכא שהתפלל תפילת שבעה של יו"ט, תו א"א לקיים תפילתו מטעם שאין מקדשין החודש בלילה, דהרי אם אין קידוש החודש ודיינינן ליה כחול, הרי לא התפלל כדין, כיון שמטבע תפילת ר"ה הוא המלך הקדוש, ואין נוסח אחר לר"ה, ולכן ממה נפשך שינה ממתבע התפלה.

ביאור שיטת הגאון ר' אבלי פאסוועלער זצ"ל

והנה מרן רה"י הגר"ש רוזובסקי זצ"ל (זכרון שמואל סי' כ"ב סק"ב) כתב דיש ליישב קושיית השעה"צ, שהדבר תלוי בדין הזכרת המלך הקדוש בעשי"ת, האם הוא חיוב הזכרה בעלמא מעין המאורע כעין הזכרת יעלה ויבא בראש חודש, או שהוא חלק מעצם מטבע התפילה בימים אלו, ותלה בזה במחלוקת הראשונים במי ששכח ולא אמר המלך הקדוש בעשי"ת, האם צריך לחזור או לא, דשיטת תוס' בברכות (י"ב: ד"ה והלכתא) שמחזירין אותו משום שמשנה ממטבע שטבעו חכמים, ואילו המרדכי (ברכות סי' ל"ג) ס"ל דאינו חוזר משום דהוי הזכרה בעלמא, וחדש המרדכי שהך הזכרה אינה מעכבת.

ומרן רה"י זצ"ל הוכיח ממנהגנו לומר בברכת מעין שבע שבליל שבת שובה "המלך הקדוש שאין כמוהו", והרי במעין שבע אין הזכרות של יו"ט ור"ח וגבורות גשמים, ומשמע שזה ממטבע הברכה. והביא בשם מהר"ם מרוטנברג שנקט שא"צ לומר המלך הקדוש בברכת מעין שבע, וביאר מרן רה"י זצ"ל דס"ל שאין הזכרות במעין שבע. הרי שיש פלוגתא אם אמירת המלך הקדוש הוא ממטבע התפילה או שהוא דין הזכרה בעלמא.

לפי"ז ביאר, שהגאון ר' אבלי ז"ל נקט שחיוב המלך הקדוש הוא דין הזכרה מעין המאורע בעלמא (ואע"פ שהוא מעכב, הוי כיעלה ויבא שהוא ג"כ הזכרה ובכל זאת מעכבת), ולכן לא אכפת לן שהתפלל תפילת יו"ט, דמ"מ לא חשיב ששינה ממטבע שטבעו חכמים בתפילה זו, ורק שהשמיט ההזכרה, וכיון שאין מקדשין את החודש בלילה אין ההזכרה מעכבת.

אבל ראיתי שהג"ר אליהו ברוך פינקל זצ"ל (משלחן רבי אליהו ברוך מועדים ח"ב עמוד כ"א) הסביר את חידושו של הגאון ר' אבלי ז"ל, דמה שאין מחזירים אותו, אין זה מפני שדיינינן ליה כחול, אלא כיון דגריע קדושת ליל ר"ח, נגרע ג"כ חיוב ההזכרה בתפילה שבו, שאין הזכרת ר"ח מעכבת, וא"כ אין כאן חסרון של ממה נפשך בתפילה זו, דבאמת נשאר יו"ט, ומתפלל תפילת יו"ט כדן, אלא שחובת התפילה של היו"ט וההזכרות שבו כולל המלך הקדוש גריעי מכל הזכרות, ואינן מעכבין את התפילה. וטעם הדבר הוא, כיון דכשהיו מקדשין החודש ע"פ הראיה לא היו מקדשין בלילה, וקדושת ר"ח רק היתה ביום, לכן גם בקדושהו שמים או כשמקדשין ע"פ חשבון, נגרע קצת קדושת ליל ר"ח (וה"ה ליל יו"ט דר"ה לצד אחד ברבינו יונה) לענין שלא תקנו ההזכרה בלילה לחובה.

טעה במעריב בליל ב' דר"ה ואמר "הא-ל הקדוש"

והנה לכאורה כל הנידון בתלמידי רבינו יונה, שאין מחזירין אותו כששכח של יו"ט בליל ר"ה, וכן בשכח המלך הקדוש לדעת הג"ר אבלי ז"ל שא"צ לחזור, הוא רק בלילה הראשון של ר"ה, אבל בליל ב' דר"ה ודאי מחזירין אותו, ואע"פ שאם שכח יעו"י בר"ח, גם בליל ב' דר"ח אין מחזירין אותו, שאני ליל ב' דר"ה דודאי אין בו דין ר"ח, כיון שהוא יום ב' בתשרי, ולא מצינו ר"ח ביום ב' של החודש כדאיתא בר"ה (י"ט:). מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר, וגם לענין הלכה ב' ימים דר"ה קדושה אחת נינהו, ואין דינם כספיקא דיומא, שביצה שנולדה בזה תהא מותרת בזה ממ"נ, וא"כ מי שהתפלל תפילת חול בליל ב' דר"ה לכו"ע מחזירין אותו. וכן צידד בשו"ת בנין שלמה (י"ב סי' כ"ו), דמי ששכח המלך הקדוש בליל ב' דר"ה, גם לשיטת הג"ר אבלי ז"ל צריך לחזור ולהתפלל, וכן פסק באג"מ (או"ח ח"א סי' ק"ע) דבליל ב' דר"ה לכו"ע צריך לחזור, והסביר קצת אחרת, דשנינו בר"ה (ח). שאין ב"ד של מעלה נכנסין לדין אא"כ קידשו ב"ד של מטה את החודש, וב"ד רק מקדשים את החודש ביום, ובברכות (י"ב). מבואר שהטעם שאומרים "המלך הקדוש" הוא, משום שבימים אלו הקב"ה מראה מלכותו לשפוט את העולם, וזה דווקא ביום ולא בלילה, ומ"מ בליל שני של ר"ה ס"ל דצריך לחזור, דלא גרע מכל עשי"ת.

טעה במעריב בליל א' דר"ה שחל בשבת ואמר "הא-ל הקדוש"

יש להסתפק לשיטת השעה"צ, מה הדין אם שכח לומר המלך הקדוש בליל ר"ה שחל בשבת, דהרי כל הטענה של השעה"צ היא, ממ"נ אינו יוצא, דאם היה מתפלל י"ט ברכות כמו בחול, אי"כ אין חסרון במה שלא אמר "המלך הקדוש", אבל כיון שאמר ז' ברכות שהן תפילת יו"ט, אי"כ היה צריך לומר "המלך הקדוש" לעיכובא, ואינו יכול לומר שאין מקדשין בלילה, דאי"כ למה אמר רק ז' ברכות, אבל לפ"ז בשבת, כיון שמתפלל ז' ברכות משום שבת, אפשר י"ל שעדיין לא קדשו את החודש כמו בכל ליל ר"ח, וממילא אם שכח המלך הקדוש א"צ לחזור.

הג"ר אברהם גנחובסקי זצ"ל (פרורים משלחן רבינו - ימים נוראים תשע"ד), העיר דא"א לומר שתפלה זו היא של ערב ר"ה, דהרי הוסיף בה "יום הזכרון", אבל דחה טענה זו מתרי טעמי. א. כ' בשו"ע (סי' ק"ח ס"ב) שהטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה, שלא בזמנה, אינו נחשב כהפסק (וכ' המ"ב סק"ח דאע"פ שרוב האחרונים חולקים על השו"ע וס"ל דנחשב כהפסק בשיחה באמצע התפלה, מ"מ הביא בשם הח"א שבדיעבד אם כבר סיים הברכה א"צ לחזור), ב. סוף סוף הוא ר"ה.

טעה בליל שבת שובה ואמר "הא-ל הקדוש"

יחיד שטעה בליל שבת שובה ואמר "הא-ל הקדוש", אע"פ שהבה"ל (סי' קי"ד ס"ה ד"ה מחזירין) הביא שרע"א דן במי ששכח לומר מוריד הגשם במעריב בליל שבת, דשמא א"צ לחזור דלא גרע מאם הי' מתפלל מעין שבע שיי"ח בה אע"פ שאינו מזכיר גשם בתפלה זו (וע' מש"כ מעדני יו"ט ח"ה סי' ז'), מ"מ הכא פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' י"ט סק"ב) דצריך לחזור כדי לומר "המלך הקדוש", דגם בברכת מעין שבע כשנזכר באמצע צריך לומר "המלך הקדוש", ורק בדיעבד נחלקו הפוסקים, אבל הוסיף שאם טעה ואמר "הא-ל הקדוש", ורק נזכר אחרי שכבר שמע ברכת מעין שבע מהש"צ, שוב א"צ לחזור ולהתפלל.

ש"צ ששכח לומר המלך הקדוש בברכה אחת מעין שבע

ש"צ שטעה בליל שבת, ואמר "הא-ל הקדוש" בברכת מעין שבע, אם עדיין לא סיים הברכה יתחיל מן "המלך הקדוש", ואם כבר סיים הברכה, כ' המ"ב (סי' תקפ"ב סק"י) שיש דעות באחרונים אם צריך לחזור, ולמעשה הרבה אחרונים פסקו שלא יחזור משום ספק ברכות להקל (כה"ח סי' תקפ"ב סק"ח, ואלף המגן שם סק"ז בשם הפרמ"ג ודרך החיים ונשמת אדם וישועות יעקב ופר"ח).

בביאור המחלוקת, השיירי כנסת הגדולה ס"ל שאם הש"צ לא אמר המלך הקדוש בברכת מגן אבות צריך לחזור, והפרי חדש (סי' תקפ"ב סק"ג) ופמ"ג (שם א"א סק"ב) ס"ל דא"צ לחזור, והסביר הפרי"ח שהשיירי כנה"ג ס"ל שחזור, משום שהוא כמו שהש"ץ צריך לחזור אם טעה בחזרת התפלה ואמר הא-ל הקדוש, והפרי"ח ס"ל דאינו חוזר, לפי שעיקר תקנת מעין שבע אינה משום חובה, אלא מפני המזיקים, ומהאי טעמא אין מזכירין בה יו"ט, ולכן א"צ לחזור, אבל השע"ת (סק"ג) הביא מהמחזיק ברכה בשם האריז"ל, שבודאי היא חובה גמורה ע"פ סוד, וגם חז"ל כיוונו לדבר סתר, אלא שנתנו טעם על פי הפשט והטמינו ברמז. מאידך גיסא, בספר מנהגים לתלמיד המהר"ם מרוטנבורג (הנדמ"ח עמוד ח') הביא, שנוהגים לא לומר המלך הקדוש בכלל בברכת מעין שבע. ובהגהות רע"א (שם ס"ג) הביא מספר גן המלך שאין צריך לחזור, ולמעשה קיי"ל כנ"ל, שיש נ"מ אם נזכר לפני שסיים הברכה, או שכבר סיים הברכה.

האם יי"ח תפלת מעריב כששמע ברכה אחת מעין שבע מהש"צ בליל ר"ה שחל בשבת

מי ששכח לומר המלך הקדוש במעריב בליל ר"ה, השנה שר"ה חל בשבת, יש להסתפק, דאפשר יכול לסמוך על שמיעת ברכה אחת מעין שבע מהש"צ כדי שלא יצטרך לחזור להתפלל שנית, כעין מש"כ הבה"ל (סי' קי"ד ס"ה ד"ה מחזירין בשם רע"א, וכן בבה"ל סי' רס"ח ס"ג ד"ה או) במי ששכח לומר משיב הרוח במעריב בליל ש"ק בימות החורף (ע' מש"כ בזה במעדני יו"ט ח"ה סי' ז'). והנה בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' י"ט סק"ב) שאם אמר "הא-ל הקדוש" בליל שבת שובה, ונזכר אחרי שסיים שמו"ע, אע"פ שצריך לחזור וכנ"ל, מ"מ אם נזכר רק אחר ששמע ברכת מעין שבע, א"צ לחזור להתפלל.

אבל יש מקום לחלק בין מעריב בשבת שובה למעריב בליל ר"ה שחל בשבת, דהרי הבה"ל (סי' רס"ח סי"ג ד"ה יצא) כ' דמה שנפסק בשו"ע שם, דמי שלא התפלל מעריב או שהתפלל תפילת חול ולא הזכיר של שבת, ושמע ברכה אחת מעין שבע יצא, היינו דווקא בשבת לחוד ולא ביו"ט שחל בשבת, כיון שאינו מזכיר יו"ט במעין שבע. לפ"ז בנד"ד שטעה ואמר "הא-ל הקדוש" בליל ראשון של ר"ה שחל בשבת, הדרינן למחלוקת הפוסקים הנ"ל, דלשיטת הג"ר אבלי פאסוועלער ובנין שלמה ואג"מ אינו חוזר, ואילו לפי השעה"צ חוזר.

למעשה המט"א (סי' תקפ"ב סכ"א) כ' מפורש, שאינו י"ח תפילת מעריב בר"ה בברכת מגן אבות, כיון שאינו מזכיר בו יום הזכרון.

ש"צ שתיקן את טעותו תוכ"ד של צעקות הציבור אבל לאחר כדי דיבור מסיום הברכה

אם הש"צ טעה ואמר "הא-ל הקדוש", וכל הציבור צעקו שיחזור, ועד שתיקן א"ע כבר עבר יותר מתוכ"ד, כ' בשו"ת פאת שדך (ח"א סי' י"ח) דאפשר י"ל, מאחר וכל הציבור מחו בו, כיון שתיקן א"ע תוכ"ד מהמחאה שלהם, אפשר גם זה נחשב כתוכ"ד, והביא ראיי לחידושו מהרמב"ם (הל' שבועות סופ"ב) שפסק דמי שנשבע וה"י פיו ולבו שוין בשבועה, ואחר שנאסר חזר בו מיד תוכ"ד, הרי זה מותר ונעקרה השבועה שזה דומה לטועה, וכן אם אמרו לו אחרים חוזר בך וקיבל מהם תוכ"ד ואמר הין, הרי זה מותר, ובביאור הדבר הסבירו הכס"מ והרדב"ז, דכיון שאחרים החזירוהו בתוכ"ד לשבועתו, והוא קיבל מהם תוכ"ד של החזרתם, כחזרה אריכתא דמיא, שהכל הוא מענין השבועה, שהרי חבריו היו מרצין אותו בשעת כעסו וקיבל מהם.

והנה למעשה בשו"ת פאת שדך נשאר בספק להלכה, כיון שהראב"ד חולק על הרמב"ם ונחלקו הפוסקים בביאור מחלוקתם, אבל כ' דממ"נ יש כאן ספק ברכה לבטלה, בין אם יגמור תפלתו ובין אם יחזור לראש התפלה, ולכן פסק דעדיף שיגמור תפלתו ולא יחזור לראש התפלה ע"ש סברתו, אבל בימיו עדיין לא נדפס הערוה"ש על הל' נדרים (סי' ר"י סי"ח) שכתב מפורש שיכול לחזור בו מנדרו תוכ"ד ממחאת חבריו באופן שגם חבירו בכלל הנדר או שהנדר נוגע גם לו, ולכן כיון דחזרת הש"צ נוגע לכולם, אם לא עבר תוכ"ד אחרי שהציבור מחו בו עד שתיקן א"ע, יכול להמשיך את תפלתו (וע"ע אריכות בזה במעדני יו"ט ח"ג סי' ג').

שכח לומר "המלך הקדוש" ואכל לפני הבדלה

מעשה שהיה במי שהתפלל מעריב במוצאי שבת שובה ושכח לומר "המלך הקדוש" אבל אמר "אתה חוננתנו", וכשסיים תפלתו נזכר שטעה ולכן חזר והתפלל מעריב שנית, ואמנם אמר "המלך הקדוש" אבל לא אמר "אתה חוננתנו" כיון שכבר אמרו בתפלתו הראשונה, וכשהגיע לביתו שכח ואכל לפני שהבדיל על הכוס, והסתפק אם חייב לחזור להתפלל מעריב פעם שלישית, משום שאין זה ממש דומה לטעה בזו ובזו המבואר בברכות (ל"ג.) ונפסק להלכה בשו"ע (סי' רצ"ד ס"א), דהתם לא הבדיל בתפלה כלל, משא"כ בנד"ד, הלא הבדיל בתפלתו הראשונה.

אבל יש לצדד שחייב לחזור ולהתפלל, משום ש"המלך הקדוש" אינו רק הזכרה מעין המאורע, אלא חלק ממש מהתפלה, דחז"ל שינו נוסח התפלה בעשי"ת, וא"כ המתפלל שמו"ע והחסיר ברכה אחת, נחשב כלא התפלל כלל, ואע"פ שאמר "אתה חוננתנו" בתפלתו הראשונה, מ"מ כיון שאינה נחשבת כתפלה, הרי זה דומה למי שאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול" לפני שטעם, והפמ"ג (סי' רצ"ד משב"ז סק"ב) כ' דאין זו פוטרנו מלחזור להתפלל אם אכל לפני הבדלה ולא הבדיל בתפלה.

נידונים בהלכות אבילות

לעילוי נשמת

אמי מורתי מרת גנענדל בת ר' יהודה ארי' הכהן הכ"מ

נלב"ע כ"ד טבת תשפ"ג

ת.נ.צ.ב.ה.

דיני אבל בימי הסליחות ובראש השנה

יציאת האבל לבית הכנסת לסליחות

כ' הרמ"א (סי' תקפ"א ס"א) דאסור לאבל לצאת מביתו כדי ללכת לשמוע סליחות בבית הכנסת, חוץ מבערב ר"ה שמרבים בסליחות, והוסיף המ"ב (סק"ח) דה"ה בערב יוהכ"פ במקום שמרבים בסליחות, והסביר האלף המגן על המט"א (שם סקמ"ג) בשם המחצה"ש (שם סק"ה), דבערב ר"ה יש ריבוי סליחות, ומילתא רבתא הוא בעיני העולם, ואם לא ילך לביהכנ"ס יהיה לו עצבון גדול. אבל בשאר ימי הסליחות יאמר בביתו ביחידות, או במנין, וכן פסק בשו"ת מהר"י אסאד (או"ח סי' שני"ג). אבל המטה אפרים (שם סכ"ב) כ' שאם יכול לעשות מנין בביתו עדיף, משום שההיתר לצאת לבית הכנסת הוא כדי שלא יפסיד את ריבוי הסליחות של ער"ה, ושלא יפסיד אמירת הי"ג מדות (מחצה"ש), אבל כשיש לו מנין בביתו ואינו מפסיד, עדיף טפי. עוד הוסיף המט"א (וכה"ח שם סקל"ב), אחרי שכבר הגיע לביהכנ"ס לסליחות, מותר לו להשאר לתפילת שחרית, אמנם המקור חיים (שם ס"א) ס"ל דאין להשאר לשחרית.

אמירת סליחות בבית האבל

בכל אופן, כשאומרים סליחות בבית האבל, לא יהיה ש"צ לסליחות אפילו בערב ר"ה, כיון שמדת הדין מתנחה עליו (מט"א סי' תקפ"א סכ"ג). עוד כ' הגשר החיים (פרק כ' סי' סק"ד), בבית האבל רק אומרים סליחות עד "זכור רחמיך", ואז מדלגים עד "שמע קולנו", ואומרים רק ג' פסוקים מן שמע קולנו, ומפסיקים הסליחות (עי' בה"ט סי' תקפ"א סק"ו) בשם הבי"ו וט"ז שאין אומרים וידוי ותחנונים אצל האבל, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה על הלי אבילות עמוד שמ"ו).

אין אומרים תחנון בבית האבל כמבואר בשו"ע (סי' קל"א ס"ד), והסביר המ"ב (סק"כ) בשם הלבוש, משום שמידת הדין מתנחה על האבל, ויש ליזהר מלהגביר עליו מדת הדין. עוד כ' המ"ב בשם הא"ר, אם האבל מתפלל לביהכנ"ס, אינו פוטר הצבור מלומר תחנון (אא"כ הוא הש"צ, דאז כל הציבור לא יאמרו תחנון – גשר החיים פ"כ סי' סק"א, והליכות שלמה – תפלה פ"א ס"ט), אבל הוא בעצמו לא יאמר תחנון.

רחיצה בערב הרגל לאבל באמצע השבעה

כ' בשו"ע (או"ח סי' תקמ"ח ס"ז ויו"ד סי' שצ"ט ס"א) שהרגל מבטל אבילות השבעה, והיינו אפילו ר"ה ויוהכ"פ (שם ס"ו), ואמנם הרמ"א (או"ח שם ס"ו) כתב, כיון שאנחנו נוהגים איסור רחיצה כל שלושים, אסור לרחוץ ערב הרגל כיון שהרגל רק ביטל גזירת שבעה, אבל המ"ב (סקמ"ב) כ' שהמנהג להקל בזה כמבואר ברמ"א (יו"ד סי' שצ"ט ס"ה), והיינו טעמא כמבואר בש"ך (שם סקט"ז), דכיון שמנהגינו שלא לרחוץ כל שלושים הוא רק חומרא, במקום של כבוד הרגל לא נהגו להחמיר.

אבל נחלקו הדעות ממתי יכול להתרחץ לכבוד יו"ט, דלפי המ"א (הובא במ"ב סי' תקמ"ח סק"מ), ההיתר הוא רק אם כבר התפלל מנחה, ואילו הישועות יעקב ס"ל שהאבילות מפסיקה סמוך לחשיכה, בבין השמשות, ולמעשה משמעות המ"ב שם הוא שיש להקל מזמן קבלת שבת שהוא שתי שעות קודם הערב, ולמעשה מרן בעל שבת הלוי זצ"ל פסק שיש להקל שעה או שעתיים לפני הלילה, ואם הזמן דחוק כגול בערב יוהכ"פ, יש להקל כבר מחצות (נשמת רחל פ"ח).

בענין רחיצה במים חמין בערב יו"ט, כ' השעה"צ (סי' תקמ"ח סקל"ב) שאין למחות ביד המיקל בזה, ובשו"ת שבת הלוי (ח"י סי' ע"ח סק"ג) פסק דלמעשה המנהג לרחוץ בחמין בערב יו"ט.

כ' המ"ב (סי' תקמ"ח סקל"ט) שרק התירו רחיצה ליו"ט, אבל ישיבת קרקע וחליצת מנעל נוהג עד שתחשך, ומרן הגרשז"א זצ"ל פסק (שש"כ פס"ה הערה כ"ב) שאם רוצה ללכת לביהכנ"ס בערב יו"ט, יקבל עליו יו"ט ואז יוכל לנעול הנעליים, אבל מרן הגריש"א זצ"ל ס"ל שכבר מותר בזמן הדלקת נרות גם אם עדיין לא קיבל עליו קדושת היום (ציוני הלכה – אבילות עמוד ת"ב), והכי מבואר גם בשו"ת האלף לך שלמה (יו"ד סי' ש"ח) וערוה"ש (יו"ד סי' שפ"ז ס"ג) לגבי ערב שבת בימי השבעה.

רחיצה ותספורת וכיבוס בגדיו בערב הרגל של אבל בתוך שלושים על שאר קרובים

כ' בשו"ע (או"ח סי' תקמ"ח ס"ח) שהרגל מבטל גזירת שלושים, ומותר לספר ולכבס ולחוץ בערב הרגל, אבל הרמ"א החמיר שלא ירחוץ אלא סמוך לערב, והסביר המ"ב (סקל"א) כדי שיהא ניכר שהוא משום כבוד הרגל, ומ"מ הבה"ל כ' שזה תלוי בשתי דעות בשו"ע, ולדעה שניה מותר גם לפני חצות, ובשעה"צ (סקכ"ג) מבואר דבשעה"ד יש להקל בזה.

האם אבל תוך שלושים או תוך י"ב חודש יכול להיות שליח ציבור בר"ה ויוהכ"פ

כ' המ"ב (סי' תקפ"א סק"ז) בשם המ"א (סק"ד), אבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו, או תוך שלושים על שאר קרובים, אסור לעבור לפני התיבה בר"ה ויוהכ"פ, דהא דינס כרגלים לכל מילי, ובדליכא חזן אחר שרי אפילו בר"ה ויוהכ"פ (בגדר מקום שאין אחר שיעבור במקומו, הסביר מרן הגריש"א זצ"ל, שהוא דווקא אם ההבדל בין בעלי התפלה הוא גדול וניכר – ציוני הלכה אבילות עמוד תס"ח), ואע"פ שר"ה ויוהכ"פ מבטלין אבילות שלושים, מ"מ כ' הפמ"ג (א"א סק"ד) דרגל אינו מועיל לענין זה כיון דמדת הדין מתוחה עליו, אבל המט"א (שם סכ"ג) וקצשו"ע (סי' קכ"ח ס"ח) הוסיפו, שאם אבל על שאר קרובים כבר החזיק להתפלל בימים נוראים, יכול להיות ש"צ בתוך שלושים, כיון שר"ה ויוהכ"פ מבטלין גזירת שלושים. עוד יש לציין, שהגליון מהרש"א (יו"ד סוסי' שע"ו סק"יב ובסי' שצ"ט ס"א סק"ד) כ' שאם הוא הש"צ הקבוע, יכול להתפלל אפילו בתוך השבעה משום שהוא קצת אבילות בפרהסיא אם לא יתפלל.

האם אבל יכול להיות ש"צ בימים נוראים כשאין שם אחר הגון כמותו או שמקבל שכר והוא דחוק בפרנסתו

עוד הוסיף המטה אפרים (שם סכ"ד), אם אין שם אחר הגון כמותו, כגון בקול ערב או שהוא גדול בתורה ובמעשים טובים, מוטב שיהיה האבל שליח צבור כיון שהוא הגון יותר, ועוד הוסיף, אפילו באבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו, שהחזק כבר כמה שנים להתפלל בשכר מחמת דחקו, והוא מרוצה לקהל, ויש ספק אם יחזרו אחר שליח צבור אחר שמא לא תערב תפלתו לצבור, יש להתיר שהאבל יתפלל.

האם אבל תוך י"ב חודש יכול להיות בעל תוקע ומי יברך ברכת שהחיינו

בהגהות חת"ס (בגליון השו"ע סי' תקפ"א ס"א) הביא בשם שו"ת עולת שמואל (סי' פ"ה) שאבל לא יהיה בעל תוקע, וכן מבואר בא"ר (סי' תקפ"ד סק"ט) ובמט"א (סי' תקפ"ה ס"ז), וטעם הדבר כתב באלף המגן שם בשם הא"ר משום שהאבל הוא בעצבות על מתו, ויש לחוש שמא יטעה בתקיעות, אבל אם הבעל תוקע כבר מוחזק כמה שנים ואינו רוצה למחול, כ' בשו"ת עולת שמואל הנ"ל שלא יכנסו למחלוקת עבור זה, וכמו"כ אם הוא הגון ביותר ימשיך לתקוע בשופר.

והנה אם הבעל תוקע הוא אבל, יש להסתפק אם הוא יברך שהחיינו בתקיעת שופר, דהרי כ' המ"ב בהל' חנוכה (סי' תרע"א סקמ"ד) האבל לא ידליק הנרות בביהכנ"ס בליל ראשון דחנוכה משום שמברכין שהחיינו וניכר שהוא עת שמחה לציבור, ובהל' מגילה כ' המ"ב (סי' תרצ"ב סק"א) דאם אבל קורא את המגילה, יברך אחר הברכות, שאין האבל מברך להוציא הרבים בברכת שהחיינו, ואח"כ האבל יקרא את המגילה, ולכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קכ"ז סק"ב), אע"פ שמותר לאבל לתקוע כשאין בעל תוקע אחר, מ"מ הוא לא יברך, אבל אם אין אחר שרוצה לברך, בודאי יכול האבל לברך שהחיינו אפילו בציבור.

ולכאורה צע"ק ממשי"כ בשו"ת שבט הלוי (שם סי' קמ"ו), דאע"פ שבחנוכה לא ידליק האבל הנרות בביהכנ"ס בלילה הראשון משום ברכת שהחיינו, אבל בפורים מותר לו להיות הבעל קורא ולברך שהחיינו (ודלא כמש"כ המ"ב), והסביר שבחנוכה כל אחד יכול להדליק הנרות בביהכנ"ס, ולכן מהיכ"ת שדווקא האבל ידליק, משא"כ במגילה, אם האבל הוא בקי או שהוא הבעל קורא הקבוע, שפיר יכול לברך. ועוד יש לחלק בין נרות חנוכה בביהכנ"ס שהוא מנהג מצוה בציבור ואינו חל על היחיד, משא"כ במגילה דבלא"ה האבל מחוייב לקרא וגם לברך שהחיינו, ועוד דבנרות חנוכה כיון שמדליק בביתו ומברך שם, שוב לא יברך שנית בביהכנ"ס, ולכן סיים כמש"כ בשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב סי' קנ"ח), דמכל הני טעמי, אבל יכול לקרא המגילה בביהכנ"ס ולברך. לפ"ז לכאורה י"ל הכי גם לגבי בעל תוקע, שהוא חייב במצות תקיעת שופר ואינו תוקע ומברך דווקא עבור הציבור, ולמה לא יוכל לברך שהחיינו ג"כ וצ"ע.

ואפשר יש ליישב בדוחק לפמש"כ המ"ב (סי' ת"ר סק"ז), דלכתחילה טוב שהבעל תוקע ילבש בגד חדש ביו"ט שני של ר"ה כדי לברך שהחיינו על השופר, כמו שנוהגים לאכול פרי חדש בליל יו"ט שני כדי לברך שהחיינו בקידוש, והרי אסור לאבל ללבוש בגד חדש בשנת אבלו, ולכן אפשר מה"ט עדיף שהוא לא יברך הברכות על תקיעת שופר, אבל אין זה יישוב למה אינו יכול לברך ביו"ט ראשון של ר"ה, או ביו"ט שני כשיו"ט ראשון חל בשבת וצ"ע.

והנה מרן הגרשז"א זצ"ל פסק דאפילו אם נפסוק כמו המ"ב בחנוכה ופורים שהאבל לא יברך שהחיינו בביהכנ"ס, מ"מ בתקיעת שופר בביהכנ"ס בר"ה, אם מי שהוא אחר יברך במקום האבל, אין לך אבילות בפרהסיא גדולה מזו, ולא דמי לחנוכה ופורים (שש"כ פסי"ה הערה קכ"ה). וכן פסק בשו"ת פאת שדך (ח"א סי' קמ"ב), אבל בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' קס"ו) תמה למה זה נחשב כאבילות בפרהסיא יותר ממה שנוהגין שהאבל משנה את מקומו בביהכנ"ס משך שנת אבלו גם בשבתות ולא חיישינן (ולענ"ד יש מקום גדול לחלק בין שינוי תמידי לשינוי שהוא רק בשבת), אבל למסקנא גם הוא פסק, דאין למונעו מלברך שהחיינו בר"ה כיון שאינו שעה לשמחה, דמפני אימת הדין נהגו לומר הברכות באימה וביראה, ובכה"ג אין קפידא כלל לאבל לברך שהחיינו.

יש לציין שמביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל שאין נוהגים כהנך פוסקים, ולכתחילה אבל יכול להיות בעל תוקע וכן לברך שהחיינו (ציוני הלכה – אבילות עמוד תקכ"ה), וצ"ב קצת למה המ"ב כתב שאבל לא יהיה ש"צ לכתחילה, והשמיט שיטת הפוסקים הנ"ל בענין בעל תוקע, אא"כ ס"ל דהמנהג כמו שמביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל וצ"ע.

האם אבל תוך י"ב חודש יכול להיות בעל מקריא

בשו"ת משנה הלכות (ח"י סי' ע"ג) הסתפק אם אבל יכול להיות בעל מקריא כיון שאינו ש"צ כלל, והביא ששמע שבעל הדברי יציב זצ"ל מנע מאבל להיות הבעל מקריא.

לבישת קיטל

כ' המ"ב (סי' תר"י סק"ח) שאבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו, או תוך שלושים על שאר קרובים, יכול ללבוש הקיטל, ויש מקומות שנוהגים שאין האבל לובשו. בביאור מנהג הלובשים הקיטל, כ' הט"ז (שם סק"ג) שתלוי בטעמים שכתב הרמ"א למנהג לבישת הקיטל, שלטעם הראשון שהוא בגד נקי ולבן דוגמת מלאכי השרת, אסור לאבל ללבוש הקיטל כיון שאין לאבל ללבוש בגדי שבת, אבל לטעם השני משום שהוא בגד מתים, ועי"ז לבו נכנע ונשבר, מותר, ומסיק שם כי מי שסומך על טעם השני ולבוש הקיטל לא הפסיד (וכן פסקו השו"ע הרב שם סי"ט, וח"א כלל קמ"ד סט"ז, ומט"א סי' תר"י סי"א וסי' תקפ"ד ס"ג).

לעילוי נשמת
מו"ח החבר ר' שלמה בן ר' זכריה חיים זצ"ל
נלב"ע י"ח תשרי תשפ"ג
ת.נ.צ.ב.ה.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' כי תבא תשפ"ג

האם הברכה לעיכובא כשתקע בשופר ולא בירך

מעשה שהיה במי שגומל חסד עם חולים וזקנים ויולדות, והולך לביתם בר"ה כדי לתקוע בשופר עבורם, וכיון שיש חילוקי דעות מי צריך לברך, קרה בכמה מקומות, אחרי שדנו ופלפלו מי צריך לברך, והבעל תוקע היה בטוח שהשומע יברך, שלמעשה תקע בשופר ואף אחד לא בירך. כמובן שהיה לו עגמת נפש גדולה שקיים המצוה מדין ערבות ולא בירך, אבל ניחם את עצמו שהברכה אינה מעכבת את המצוה.

מי יברך את הברכות כשתוקע לחולים

כ' הרמ"א (סי' תקפ"ה ס"ב) שאם תוקע לאחרים והוא כבר י"ח, הוא מברך שתי ברכות, אבל המ"ב (סק"ה) כ' בשם המ"א (סק"ג) שיותר טוב שהשומעים בעצמם יברכו, אא"כ יש עשרה שומעים, דאז אחד מהם יוציא את כולם כדי שלא לחלק בין צבור לצבור (שעה"צ שם סקט"ו), אבל למעשה סיים המ"ב שם, דמנהג העולם שהבעל תוקע מברך עבור כולם, ואין למחות בהם כי כן הוא מעיקר הדין.

מדוע איש שכבר י"ח יכול לתקוע עבור נשים

כ' בשו"ע (סי' תקפ"ט ס"ו) שאיש יכול לתקוע להוציא נשים אע"פ שכבר יצא, והסביר במקראי קדש (ימים נוראים סי' כ"ה ובנדמ"ח סי' ל"ו), ואע"פ שאין דין ערבות לנשים במצות שופר, בכל זאת יוצאות ידי חובה במה שתוקע עבורן, משום שאין צריך דין ערבות לזה, כיון שהאשה יוצאת בשמיעתה, ואע"פ שצריך שיהא התוקע בר חיובא, היינו משום שגם התקיעה היא חלק ממעשה המצוה, ובזה כל שהוא שלוחה נחשב כאילו האשה תוקעת מדין שליחות, וא"צ לזה דין ערבות (ואכמ"ל בגדר מצות שופר, אם היא רק השמיעה או גם התקיעה), וכעיקר דבריו שבתקיעת שופר אין צריך לדין ערבות, אלא השומע יוצא בשמיעתו, כבר כתב כן בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' מ'), וכבר דנו האחרונים למה צריך כוונת הבעל תוקע להוציא השומע, אם השומע יוצא בשמיעתו, ע' חזו"א (סי' כ"ט סק"ד) ואג"מ (או"ח ח"ב סי' ע"ב).

מי יברך בתקיעת שופר לנשים בר"ה

נהגו בהרבה מקומות שתוקעים בשופר עבור נשים בר"ה אחה"צ, והיינו כאשר הבעל תוקע כבר י"ח, ויש להסתפק מי יברך את הברכות. כ' ברמ"א (סי' תקפ"ט ס"ו) דלמנהג בני אשכנז שנשים מברכות על מעשהז"ג, מ"מ אחרים לא יברכו להן אם כבר יצאו ואין תוקעים רק לנשים. המ"ב (שם סק"א) כ' שהנשים יברכו לעצמן, אבל יש להסתפק אם אשה אחת תברך ברכת השופר ושהחיינו כדי לפטור את כל הנשים, או שמא עדיף שכל אשה תברך לעצמה.

כעין ספק זה דנו הפוסקים לגבי מי שקורא את המגילה להרבה נשים. כ' בשו"ע בהל' מגילה (סי' תרצ"ב ס"ג), אע"פ שיצא כבר, מברך להוציא את אחר י"ח, והסביר המ"ב (שם סק"י), אע"פ שיש פוסקים הסוברים שאם השומע יודע לברך בעצמו, יברך בעצמו, אבל מנהג העולם להקל להוציאם בכל גווני. אבל

למעשה המנהג אינו כן, אלא כמש"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' נ"ג ונ"ד) באריכות, שאם הבעל קורא כבר יי"ח כל אחד יברך בעצמו, בפרט כשקורא לנשים דיש לחוש להשיטות דאין ערבות מאנשים לנשים, ולכן כל אשה תברך בעצמה, ואפילו כשיש עשר נשים לא תברך אשה אחת להוציא כולן, דזילא בהו מילתא שאשה תוציא הרבה נשים (עי' שעה"צ סי' תרפ"ט סקט"ו), ולכן כל אשה תברך לעצמה אקב"ו "לשמוע מגילה" (ולא "על מקרא מגילה" עי' רמ"א סי' תרפ"ט סי"ב, ומ"ב סי' תרצ"ב סק"א).

אבל יש חולקים על מש"כ בשו"ת מנח"י שכל אשה תברך בעצמה, אפילו כשיש עשר נשים, דבלוח א"י להגרמ"ט זצ"ל כ' שאשה אחת תברך להוציא כל הנשים, וכן נהגו בבית מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה ח"ב פ"ט הערה 5), והביאו רא"י דלא חיישינן להא דכתב בשעה"צ (סי' תרפ"ט סקט"ו) בשם הקרבן נתנאל במגילה (פ"א סי' ד' אות מ' וס"י) דאשה אחת שמוציאה נשים אחרות זילא בהו מילתא, מקידוש בשבת דאשה יכולה לקדש לנשים אחרות (עי' מ"ב סי' רע"א סק"ד ובא"ר שם), ושאשה יכולה לזמן לנשים אחרות (עי' סי' קצ"ט ס"ו).

אמנם אפשר יש מקום לחלק בין היכא שהאשה צריכה להאריך כדי להוציא נשים אחרות כגון להוציאן בברהמ"ז המבואר בתוס' בסוכה (דזה המקור של דברי הקרבן נתנאל), וכמו"כ בקריאת המגילה שהיא קריאה ארוכה, לאפוקי קידוש וזימון שאינם כ"כ ארוכים, ולפ"ז אפשר יש להקל גם בברכת המגילה. אבל נלענ"ד כשאשה מברכת בפני הבעל קורא בקול רם להוציא שאר הנשים, זה גופא זילא בהו מילתא וכמבואר בתוס' בסוכה (ל"ח. ד"ה באמת), ואפשר אצל מרן הגרשז"א זצ"ל שאני, משום שהרבנית ע"ה בירכה, והוא או אחד מב"ב קראו המגילה.

ולכן למעשה נראה דיש לנהוג כמש"כ בשו"ת מנחת יצחק שכל אשה תברך בעצמה, וכן משמע בשו"ת שלמת חיים (סי' רס"ט), וכן סיפר מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דאצל אביו מרן הקה"י זצ"ל כשקראו המגילה בפני הנשים, הורו להן שכל אחת תברך לעצמה. לפ"ז גם בתקיעת שופר, כל אשה תברך לעצמה, ואע"פ דכשתוקעין בביה"ח עבור כל האחיות, אחת מהן מברכת להוציא את כולן (עי' הליכות שלמה פ"ב ארחוה"ל סק"ה), שאני התם דלפעמים אין ברירה כיון שיש אחיות שאינן יודעות לברך בעצמן.

לשיטת התוס' הרא"ש ברכה דאורייתא מעכבת המצוה

והנה בנד"ד שתקע בשופר להוציא חולה, ולא בירכו, אינו כ"כ פשוט לומר שברכות אינן מעכבות, דהרי מבואר בתוס' הרא"ש בברכות (ט"ו. ד"ה אבל) וז"ל אי הויא ברכת תרומה דאורייתא, משמע דתרומתו אינה תרומה, דהברכה מעכבת ההפרשה, אע"ג דברכות אינן מעכבות, היינו משום דהויין מדרבנן, אבל אי הויין דאורייתא, מעכבות ולא הויא הפרשה עכ"ל. הרי מבואר בדבריו חידוש גדול, שאם החיוב ברכה על המצוה היא דאורייתא, אם לא בירך, לא יי"ח המצוה (אבל יש לציין שהפנ"י שם הסביר את הגמ' באופן אחר, וס"ל שאפילו אם הברכה היא מדאורייתא, בכל זאת קיים המצוה אע"פ שלא בירך).

האם מותר ללמוד אחרי עמוד השחר בליל שבועות לפני שמברך או שומע ברכות התורה

בשו"ת דבר אברהם (ח"א סי' ט"ז סק"א, ועיי' בסק"ז) הביא את קושיית הגאון ר' אלחנן וסרמן הי"ד, דלפמש"כ בתוס' הרא"ש הנ"ל, כיון דברכות התורה הם מה"ת (להרבה פוסקים), הלומד מבלי לברך, מעכב מצות ת"ת, וזה דבר חדש, ועוד שיהי' מותר ללמוד תורה בלי לברך, דהרי אינו מקיים מצוה של ת"ת, ועיי' מש"כ בזה (בשו"ת הר צבי או"ח ח"ב בקונטרס מילי דברכות סי' א' סק"ג ד"ה ויפה, כ' בשם בן אחיו הג"ר פייבל זצ"ל, שבזה מבואר הגמ' בנדרים פ"א. על הפסוק "ויאמר ה' על עזבם את תורת"י, אמר רב יהודה אמר רב שלא בירכו בתורה תחילה – פי' לפי התוס' הרא"ש הנ"ל, דכיון שרב יהודה ס"ל בברכות כ"א. שברכה"ת דאורייתא, ממילא כיון שלא בירכו תחילה, נחשב שלא קיימו מצות ת"ת כלל, ועיי' כ' "עזבם את תורת"י).

לפי דבריו, יש נ"מ טובא בליל שבועות, האם צריך להפסיק מללמוד בעמוד השחר כדי לברך ברכה"ת. בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' ע"ז סק"ב) כ' דמי שישן בערב שבועות אחה"צ והי' ניעור כל הלילה, כיון דלפי רע"א ממ"נ הוא חייב לברך מדאורייתא, בודאי אסור ללמוד מבלי לברך ברכה"ת, והוסיף דמה שמהדרין שאחר יוציא אותם בברכה"ת, הוא רק חומרא, דגם בלי זה יכול לברך בעצמו. וכ"כ בכה"ח (סי' תצ"ד סק"ב), שאם הי' ניעור כל הלילה, יזהר שלא יאמר שום פסוק אחר עמוד השחר עד שיברך ברכה"ת, וע"ע בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' י"ט) שהאריך בסוגי' זו. יש לציין דכל זה רק שייך לשיטת רע"א, שיכול לברך ממ"נ, והיינו דווקא אם לא כוון בברכות ק"ש בליל שבועות לקיים ברכה"ת, וכמו שיעץ המ"ב (סי' מ"ז סק"ג) לעשות.

מאידך גיסא, מרן החזו"א זצ"ל (דינים והנהגות פ"א סי"ב) ס"ל דאין להפסיק מללמוד בעמוד השחר בשבועות בבוקר, אע"פ שעדיין לא שמע ברכה"ת, אבל לא כ' שם אי מיירי דווקא כשלא ישן בערב שבועות או אפילו אם ישן ביום, ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' צ"א סק"א) הוסיף מרן הגרשז"א זצ"ל, דלא מצאנו שחז"ל הורו שלא לקיים מצוה משום שאינו יכול לברך עליה, וכש"כ בלימוד התורה שהוא יותר חשוב מכל המצוות שבתורה. וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות (ח"א סי' ט' ד"ה אולם), והוסיף דאין שום איסור ללמוד בלי ברכה"ת (אבל ע' במ"ב סי' מ"ז סק"ב דלא משמע הכי), דאין זה כברכת הנהנין שאסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה (ע' שיעורי מרן הגריש"א על ברכות י"א: – עמוד פ"ז), ואדרבה הקשה על שיטת הרא"ש הנ"ל, דרוב ראשונים לא ס"ל שאם הברכה היא מדאורייתא היא לעיכובא (ע' שיעורי הגריש"א על ברכות ט"ו. – עמוד קמ"א), ובשם מרן הגר"ח הלוי זצ"ל מובא שאין איסור ללמוד לפני קרה"ת, אלא יש דין שלפני שלומדים צריכים לברך (ע' קונטרס המועדים מתורת בריסק עמוד ע', ואסופות רבינו חיים הלוי על ברכות סי' ד' אות ג'), ובשו"ת מהרש"ג (ח"א סי' ס"ב) כ' דאם הן ברכות המצוות אסור ללמוד מעיקר הדין כל זמן שלא בירך, ואי לא, שרי ללמוד קודם ברכה"ת, והוסיף דעכ"פ יכול להקל ללמוד עד הנץ החמה בלי לברך, וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"י, וח"ה סי' ק"ס), ובשו"ת משנת יוסף (ח"א סוסי' פ"ז) מש"כ בשאלה זו.

מחלוקת הראשונים מה כוונת הפסוק "ולא שכחתי" בוידוי מעשרות

בפ' כי תבא (כ"ו י"ג) בענין וידוי מעשרות כ', "ואמרת לפני ה' אלוקיך, בערתי הקודש מן הבית, וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה, ככל מצותך אשר צויתני, לא עברתי ממצוותיך ולא שכחתי", ופרש"י בשם הספרי וז"ל **ולא שכחתי – מלברך על הפרשת מעשרות** עכ"ל. הרי מבואר בספרי, דהחיוב לברך ברכה על מצות הפרשת מעשרות הוא מה"ת, אבל הרא"ש העיר על פרש"י, והסביר כוונת הפסוק "ולא שכחתי" – מלשבחך ומלברךך בעת הפרשת מעשרות, ולא מלברךך ברכת הפרשת מעשרות, שהוא נוסח הברכות שתקנו אנשי כנה"ג, כיון שברכות על המצוות אינן אלא מדרבנן. והרא"ש הביא ראיי' לפירושו מהספרי וממתני' במעשר שני (פ"ה מ"א), דהתם הגירסא ולא שכחתי מלברךך ומלהזכיר שמך עליו. וכיו"ב כתב המהר"ל (בגור ארי' שם), דאין הכוונה מלברךך על ברכת הפרשת מעשרות דהוי רק מדרבנן, אלא הכי פירושו, שנתתי המעשרות לשם הקב"ה, ונתתי אותם באהבה, ושכחתי עליו הקב"ה.

קושי' על הרא"ש והמהר"ל מהרע"ב ומרש"י

אבל מקשים על שיטת הרא"ש והמהר"ל ממתני' במעשר שני (פ"ה מ"א) שמבארת נוסח הוידוי, ותנן התם "ולא שכחתי" – לא שכחתי מלברךך ומלהזכיר שמך עליו, והסביר הרע"ב **לפי שמברכים "להפריש תרומה"**, וכן על מעשר ראשון ושני ומעשר עני ופדיון מעשר שני ולחלה, על כולן מברכים.

וכן מפורש בפרש"י בברכות (מ:), שהגמ' שם דרשה את הפסוק הנ"ל – לא עברתי מלברךך, ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו, ופרש"י וז"ל **מלברךך ברוך אקב"ו להפריש תרומה ומעשר** עכ"ל. והק' התו"ט (שהיה תלמידו של המהר"ל) בפ"י על מתני' במעשר שני, על הרא"ש ועל המהר"ל בגור אריה, שר"ל

דהמשנה במעשר שני הוא ראייה להבנתם בפרש"י עה"ת, שכוונתו לומר שלא שכחתי מלשבחך ומלברכך בעת הפרשת מעשרות, דהרי רש"י בברכות כ' מפורש שהכוונה היא על ברכות המצוות ע"ש.

המהרש"א בברכות שם ג"כ הק' כן, וכתב על הרא"ם שנעלם ממנו סוגיא דברכות הנ"ל, דמוכח בהדיא דקאי אנוסח ברכת הפרשת מעשרות, דהש"ס מייתי לה אברכת המצוות, והגם שנוסח ברכת המצוות תיקנו לנו אנשי כנסת הגדולה, מ"מ עיקר הברכות סמכוה אהאי קרא.

שיטת הר"ש סיריליאו שאם לא בירך על פדיון מעשר שני אינו יכול להתוודות

בפי' הר"ש סיריליאו על המשנה במעשר שני מבואר, דאם פדה מעשר שני בלי ברכה, אינו יכול להתוודות, ולכאורה צריך להבין, דבשלמא אם נאמר שברכות המצוות הן דאורייתא, ממילא אינו יכול לומר בוידוי "ולא שכחתי", אבל אם ברכות המצוות הן מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא, למה אינו יכול להתוודות אם לא בירך. החזו"א (דמאי ס"י ב' סק"ו ד"ה ונראה) כ' דאע"ג דברכות הן דרבנן, מ"מ העובר על איסור דרבנן ג"כ מעכב את הוידוי, והיינו משום שעובר על "לא תסור", ואיך יוכל לומר "ככל מצותך אשר ציויתני", והא דדריש לה מקרא, הוא רק אסמכתא.

קושיית הדרך אמונה בגדר החיוב של שבח והודאה

והנה אפילו אם לא נלמוד הספרי כפשוטו שברכות המצוות הן דאורייתא, אלא שכוונת הפסוק "ולא שכחתי" היא כמו שפי' הרא"ם והגור אריה – דלא שכחתי מלשבחך ומלברכך, ושבח זה לשבח להקב"ה הוא חיוב מה"ת, וכן מבואר בצ"ח בברכות (מ:), אבל לפ"ז הק' בדרך אמונה (מעשר שני פי"א ט"ו בבה"ל ד"ה ולא שכחתי) מהא דשנינו בברכות (ט"ו). גבי חרש המדבר ואינו שומע, שלא יתרום, ואם תרם תרומתו תרומה כשיטת ר' יוסי, דס"ל דאע"ג שאם לא השמיע לאזנו לא נקרא דיבור, ולא יי"ח ק"ש, שאני הכא דברכות דרבנן ניהו, ולא בברכה תליא מילתא, אבל אם נאמר דשבח והודאה הם דאורייתא, הרי לא אמר שבח והודאה, דהרי אם לא השמיע לאזנו לאו דיבור הוא, ואם הגמ' סוברת דשבח והודאה אינה מעכבת את התרומה, לא הול"ל משום דברכות דרבנן, דהא גם בדאורייתא אינו מעכב התרומה, ועכצ"ל דגם שבח והודאה אינן אלא מדרבנן. עוד הקשה הדרך אמונה, דבכל ספק מצוה קיי"ל דאין מברכין, ולא מצאנו דלכל הפחות חייב לומר שבח והודאה מדין ספק דאורייתא לחומרא.

מחלוקת הבבלי וירושלמי אם ברכות המצוות הם דאורייתא או דרבנן

בשו"ת הר צבי (או"ח ח"ב בקונטרס מילי דברכות ד"ה אולם), הק' מהירושלמי בברכות (פ"ב ה"א) שהוכיח ממתני' (שם י"ג.) שברכות ק"ש אינן מעכבות, דהרי הירושלמי (שם פ"ו ה"א) שאלה מנין לכל המצוות שטעונות ברכה, שנאמר "ואתנה לכם את לוחות האבן והתורה והמצוה" (שמות כ"ד י"ב), הקיש הכתוב תורה למצוה, מה תורה טעונה ברכה, אף מצוות טעונות ברכה. הרי מבואר שמצוות טעונות ברכה מה"ת (אבל ע' בפמ"ג פתיחה כוללת להל' ברכות אות ט"ו שכתב שהפסוק הוא רק אסמכתא, ולעולם ברכות המצוות הן דרבנן), ואעפ"כ אינן מעכבות המצוה, ולכן כ' שהבבלי וירושלמי חולקים אם ברכות המצוות דאורייתא או דרבנן, ולפי הירושלמי שהן מדאורייתא, אם לא בירך לא קיים את המצוה, משא"כ הבבלי סובר שברכת המצוות דרבנן, ולכן אינן מעכבות.

ראיות המהר"ם שיק שברכת המצוות מדאורייתא

כ' בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח ס"י כ"ט) דאמנם קיי"ל שברכות המצוות הן דרבנן (ברכות ט"ו.), אבל האחרונים תמהו על פרש"י שם (ד"ה ברכה) שכתב וז"ל ברכות דרבנן – דאמור רבנן כל הברכות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן עכ"ל, משמע דעצם ברכת המצוה היא מה"ת, ורק הדין של "עובר לעשייתן" הוא

דרבנן. ולכן הביא המהר"ם שיק את הירושלמי הנ"ל בברכות (פ"ו ה"א) דמשמע דברכת המצוות הן דאורייתא כשם שברכת התורה הן דאורייתא כשיטת השאג"א (סי' כ"ד) והפר"ח (סי' מ"ז סק"א).

עוד הביא רא"י מהא שדרשו חז"ל בברכות (מ"ח:) על הפסוק בשמואל (א' ט' י"ג) "כי הוא יברך הזבח", ופרש"י וז"ל למדך שטעון לברך לפני אכילה, על הזבח הוא אומר "ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו לאכול את הזבח", והיכן צונו, "והבשר תאכל" (דברים י"ב כ"ז) עכ"ל. וכבר הקשה הנצי"ב (העמק שאלה פי' חיי שרה שאילתא ט"ז) דהרי ברכת המצוות אנשי כנה"ג תקנו, ולפרש"י כבר נהגו כן מזמן שמואל הנביא (אמנם בספר ברכות המצוות כתיקונן עמוד כ"ב, תי' דאפשר י"ל דמזמן קדום לא היתה חובה לברך הברכות, אלא כל מי שרצה לברך בירך בנוסח זה, עד שבאו אנשי כנה"ג ותקנו חובה לכל אחד ואחד, שאסור לקיים מצוה בלי לברך עליה – וכעין זה כ' המב"ט בבית אלוקים שער היסודות פרק ס"א).

ולכן חידש המהר"ם שיק ע"פ המבואר בבית יוסף (או"ח סי' מ"ז ד"ה וזו), דנוסח שמברכין "על דברי תורה" ולא כנוסח דילן "לעסוק בדברי תורה", א"כ ברכת התורה היא ברכה הכוללת כל המצוות, כלומר דברכה זו היא ברכה על כל המצוות שיעשה במשך היום, וכיון שהירושלמי מקיש מצוות לתורה, ילפינן דכשם שבתורה להרבה פוסקים לא בעינן שילמוד על אתר, אא"כ יצא בברכת "אהבה רבה", אז בעינן שילמוד מיד, משום דאין זו עיקר ברכת התורה, א"כ כיון דברכת התורה כוללת ברכת המצוות, שוב אין צריך לברך על כל מצוה ומצוה, דכשם שבברכת התורה לא בעינן שילמוד על אתר, כמו"כ א"צ שיקיים המצוה על אתר, אבל חכמים תיקנו לברך על המצוות עובר לעשייתן וכפי' הנימוקי יוסף (הל' תפילין סי' י"ג ד"ה עובר) דבעי סמוך לעשיית המצוה, והסביר דלכן נקטו חז"ל "עובר לעשייתן" ולא "קודם עשייתן", להורות דבעי סמוך לעשייתן. ולפ"ז אם לא בירך על התורה, או שבירך ולא השמיע לאזנו לר' יוסי דלא יצא, א"כ ברכת המצוות הן מן התורה.

עכ"פ לדברי מהר"ם שיק בביאור הירושלמי, עיקר ברכת המצוות הן דאורייתא, אלא שאם בירך ברכות התורה, נפטר מהחוב מדאורייתא לברך על המצוות. ונ"מ טובא לדידן שאין אנחנו מברכים "על דברי תורה" אלא "לעסוק בדברי תורה", וא"כ לשיטתו ברכות המצוות הן מדאורייתא, ונ"מ טובא לגבי ספק. ויש עוד נ"מ, בבחור הבר מצוה שיקיים מצוות בליל הבר מצוה שלו, דאם לא כוון באהבה רבה לצאת מצות ברכה"ת, הרי ברכת המצוות שיברך יהיו מה"ת, ובספק יצטרך לחזור ולברך. ועוד נ"מ במי שמניח תפילין לפני שבירך ברכת התורה, לשיטת המהר"ם שיק הברכות על התפילין הן דאורייתא, ונ"מ אם הוא מסופק אם בירך.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, להלכה קיי"ל שברכות המצוות הן מדרבנן, ואפילו לפי השיטות שברכות המצוות הן דאורייתא, מרן הגריש"א זצ"ל כבר הביא שרוב הראשונים חולקים על חידושו של התוס' הרא"ש, ולא ס"ל שאם הברכה היא מדאורייתא היא לעיכובא, ולכן בנד"ד שתקעו בשופר בלי לברך עליו, בודאי יי"ח, ואם השאלה היתה ביו"ט שני של ר"ה שמצות תקיעת שופר היא רק מדרבנן, בודאי א"א לומר שהברכה היא לעיכובא.